

MPE_VPAM: VYBRANÉ PARTIE APLIKOVANÉ MATEMATIKY

PETR ZEMÁNEK (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

Kapitola 2: Integrální počet v $\mathbb{R}$

(verze: 3. října 2020)

- 1 PRIMITIVNÍ FUNKCE
- 2 ZÁKLADNÍ INTEGRAČNÍ METODY
- 3 URČITÝ INTEGRÁL
- 4 NEVLASTNÍ INTEGRÁL
- 5 INTEGRÁL ZÁVISLÝ NA PARAMETRU

Primitivní
funkce

Nechť funkce f a F jsou definované na intervalu I . Jestliže platí

$$F'(x) = f(x) \quad \text{pro všechna } x \in I,$$

pak říkáme, že funkce F je primitivní funkcí k funkci f na intervalu I .

Množinu všech primitivních funkcí k funkci f nazýváme neurčitý integrál funkce f a označujeme

$$\int f(x) dx.$$

Funkci $f(x)$ nazýváme integrandem. Výraz dx je tzv. diferenciál proměnné x a je součástí označení pro integrál.

Pokud není interval I otevřený, pak v krajních bodech uvažujeme jednostranné derivace.

Kolik je
primitivních
funkcí?

Je-li funkce $F(x)$ primitivní k funkci $f(x)$ na intervalu I , pak každá jiná primitivní funkce k funkci f má tvar $F(x) + c$, kde $c \in \mathbb{R}$.

Odtud plyne

$$\int f(x) dx = F(x) + c,$$

kde $c \in \mathbb{R}$ je tzv. nazývá integrační konstanta.

Z definice neurčitého integrálu také vyplývá, že

$$\left(\int f(x) dx \right)' = f(x), \quad \int F'(x) dx = F(x) + c,$$

tj. operace derivování a integrování jsou navzájem komplementární.

**Existence
primitivní
funkce****Vlastnosti
primitivních
funkcí**

Je-li funkce f spojitá na intervalu I , pak k ní na tomto intervalu existuje primitivní funkce.

Nechť na intervalu I existují neurčité integrály $\int f(x) dx$ a $\int g(x) dx$ a necht' α je libovolná konstanta. Pak na I existuje neurčitý integrál funkcí $f \pm g$ a αf a platí

$$\int [f(x) \pm g(x)] dx = \int f(x) dx \pm \int g(x) dx,$$
$$\int \alpha f(x) dx = \alpha \int f(x) dx.$$

Vzorce pro
výpočet
integrálu

$$\int 1 \, dx = x + c,$$

$$\int x^n \, dx = \frac{x^{n+1}}{n+1} + c, \quad n \neq -1,$$

$$\int \frac{1}{x} \, dx = \ln |x| + c,$$

$$\int a^x \, dx = \frac{a^x}{\ln a} + c, \quad a > 0, \quad a \neq 1,$$

$$\int e^x \, dx = e^x + c,$$

$$\int \sin x \, dx = -\cos x + c,$$

$$\int \cos x \, dx = \sin x + c,$$

$$\int \frac{1}{\cos^2 x} \, dx = \operatorname{tg} x + c,$$

$$\int \frac{1}{\sin^2 x} \, dx = -\operatorname{cotg} x + c,$$

$$\int \frac{f'(x)}{f(x)} \, dx = \ln |f(x)| + c.$$

$$\int \frac{1}{1+x^2} \, dx = \operatorname{arctg} x + c,$$

$$\int \frac{1}{\sqrt{a^2-x^2}} \, dx = \arcsin \frac{x}{a} + c, \quad a > 0,$$

$$\int \frac{1}{\sqrt{x^2+a}} \, dx = \ln |x + \sqrt{x^2+a}| + c, \quad a \in \mathbb{R}$$

$$\int \frac{1}{(x-x_0)^2+a^2} \, dx = \frac{1}{a} \operatorname{arctg} \left(\frac{x-x_0}{a} \right) + c, \quad a > 0.$$

Příklad

Vypočtěte neurčité integrály:

(a) $\int (x^3 - 3x^2 + 5) dx,$ (b) $\int (\sqrt{x} + \frac{1}{\sqrt[3]{x}} + 2x^6) dx,$

(c) $\int \left(2^x - \frac{2}{x}\right) dx,$ (d) $\int \left(\frac{2}{\sqrt{1-x^2}} + \frac{5}{1+x^2}\right) dx.$

- 1 PRIMITIVNÍ FUNKCE
- 2 ZÁKLADNÍ INTEGRAČNÍ METODY
- 3 URČITÝ INTEGRÁL
- 4 NEVLASTNÍ INTEGRÁL
- 5 INTEGRÁL ZÁVISLÝ NA PARAMETRU

Metoda integrování per-partes je odvozena z derivace součinu. Víme, že platí $(uv)' = u'v + uv'$. Odtud integrací dostaneme

$$uv = \int u'v + \int uv'.$$

Známe-li jeden integrál, můžeme určit integrál druhý.

Metoda
per-partes

Nechť funkce $u(x)$ a $v(x)$ mají derivaci na intervalu I . Existuje-li primitivní funkce k funkci $u'(x)v(x)$, pak

$$\int u(x)v'(x) dx = u(x)v(x) - \int u'(x)v(x) dx.$$

Zejména má-li $u(x)$ spojitou derivaci na I , je existence primitivní funkce k $u'(x)v(x)$ zaručena.

Většinu integrálů řešených metodou per-partes můžeme rozdělit do dvou skupin. Je-li $P(x)$ polynom, pak první skupinou jsou integrály typu

$$\int P(x)e^{ax} dx, \quad \int P(x) \sin ax dx, \quad \int P(x) \cos ax dx.$$

Zde volíme $u = P(x)$. Druhou skupinou jsou integrály

$$\int P(x) \ln x dx, \quad \int P(x) \operatorname{arctg} ax dx, \quad \int P(x) \arcsin ax dx.$$

Zde volíme $v' = P(x)$.

Příklad

Vypočtěte neurčité integrály:

$$(a) \int x \cos x dx, \quad (b) \int x^2 e^{2x} dx,$$

$$(c) \int x \ln x dx, \quad (d) \int \ln x dx,$$

$$(e) \int e^x \sin x dx.$$

Substituční
metoda

Substituční metoda plyne ze vzorce pro derivování složené funkce.

Nechť funkce f má na intervalu J primitivní funkci F , funkce $t = \varphi(x)$ má derivaci na intervalu I a $\varphi(x) \in J$ pro $x \in I$. Pak má složená funkce $f(\varphi(x)) \varphi'(x)$ primitivní funkci na intervalu I a platí

$$\int f(\varphi(x)) \varphi'(x) dx = F(\varphi(x)) + c.$$

Při výpočtu postupujeme takto: položíme $t = \varphi(x)$, odkud formálně plyne

$$dt = \varphi'(x) dx,$$

a tedy můžeme psát

$$\begin{aligned} \int f(\varphi(x)) \varphi'(x) dx \Big|_{\substack{t = \varphi(x) \\ dt = \varphi'(x) dx}} &= \int f(t) dt = \\ &= F(t) + c = F(\varphi(x)) + c. \end{aligned}$$

Podobně lze použít substituci opačnou, tj. $x = \psi(t)$, přičemž $\psi(t)$ musí mít nenulovou derivaci na uvažovaném intervalu. Tuto substituční metodu můžeme zapsat ve tvaru

$$\int f(x) dx \left| \begin{array}{l} x = \psi(t) \\ dx = \psi'(t) dt \end{array} \right| = \int f(\psi(t)) \psi'(t) dt.$$

Příklad

Vypočtete neurčité integrály:

$$(a) \int (3x - 4)^7 dx, \quad (b) \int \sin(7x + 3) dx,$$

$$(c) \int \frac{x}{x^2+1} dx, \quad (d) \int x^2 \cos x^3 dx,$$

$$(e) \int \cos^3 x dx, \quad (f) \int x\sqrt{1-x^2} dx,$$

$$(g) \int \sqrt{1-x^2} dx,$$

Integrace racionální lomené funkce

Racionální lomená funkce je funkce tvaru

$$R(x) = \frac{P(x)}{Q(x)},$$

kde P , Q jsou nenulové polynomy.

- Je-li $R(x)$ neryze lomená funkce, rozložíme ji na součet polynomu a ryze lomené funkce.
- Ryze lomenou racionální funkci rozložíme na parciální zlomky, které jsou dvou typů:

$$\frac{M}{(x - \alpha)^k} \quad \text{nebo} \quad \frac{Ax + B}{(ax^2 + bx + c)^k}$$

podle toho, zda daný zlomek přísluší reálnému kořenu nebo komplexně sdružené dvojici kořenů polynomu Q .

Integrace
racionální
lomené
funkce:
nejkompli-
kovanější
případ

Jsou-li čísla $\alpha \pm i\beta$ dvojnásobné komplexně sdružené kořeny polynomu Q , pak R má dva parciální zlomky tvaru

$$\frac{Ax + B}{ax^2 + bx + c} + \frac{Cx + D}{(ax^2 + bx + c)^2}.$$

Podobný rozklad dostaneme pro n -násobné ($n \geq 3$) komplexní kořeny. Při výpočtu použijeme rekurentní vzorec

$$K_n(x) = \int \frac{dx}{(1+x^2)^n} = \frac{x}{2(n-1)(x^2+1)^{n-1}} + \frac{3-2n}{2-2n} K_{n-1}(x),$$

kde

$$K_1(x) = \arctg x,$$

a rozklad

$$\begin{aligned} \int \frac{Ax + B}{(ax^2 + bx + c)^n} dx &= \int \frac{Ax + B}{((x - \alpha)^2 + \beta^2)^n} dx = \\ &= \frac{A}{2} \frac{1}{(1-n)((x - \alpha)^2 + \beta^2)^{n-1}} + \frac{B + A\alpha}{\beta^{2n-1}} K_n\left(\frac{x - \alpha}{\beta}\right). \end{aligned}$$

Příklad

Vypočtěte neurčité integrály:

(a)
$$\int \frac{2x^2 + 6x - 2}{x(x+2)(x-1)} dx,$$

(b)
$$\int \frac{x^2 + 2x + 6}{(x-1)^3} dx,$$

(c)
$$\int \frac{4x^2 - 21x + 27}{(x-4)(x^2 - 4x + 7)} dx,$$

(d)
$$\int \frac{10x + 31}{(x^2 + 5x + 8)^2} dx.$$

V další části bude symbol $R(a, b)$ značit racionální lomenou funkci v proměnných a, b , tj.

$$R(a, b) = \frac{P(a, b)}{Q(a, b)},$$

kde $P(a, b)$ a $Q(a, b)$ jsou polynomy v proměnných a, b (podobně i pro větší počet proměnných).

Integrál z funkce typu

$$R(x, \sqrt[q_1]{x^{p_1}}, \sqrt[q_2]{x^{p_2}}, \dots, \sqrt[q_n]{x^{p_n}}),$$

kde $p_1, \dots, p_n, q_1, \dots, q_n \in \mathbb{N}$, můžeme substitucí

$$x = t^s,$$

kde s je nejmenší společný násobek čísel $q_1, \dots, q_n$, převést na integraci racionální lomené funkce.

Příklad

Vypočtěte neurčitý integrál

$$\int \frac{\sqrt[6]{x} + 1}{\sqrt[3]{x} + \sqrt{x}} dx.$$

Integrace
funkcí s od-
mocninami
(i)

Integrace
funkcí s od-
mocninami
(ii)

Integrály z funkcí tvaru

$$R\left(x, \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}}\right)$$

převědeme na integrál z racionální lomené funkce substitucí

$$t^n = \frac{ax+b}{cx+d}.$$

Příklad

Vypočtete neurčitý integrál

$$\int \sqrt{\frac{1-x}{1+x}} \frac{1}{(1+x)^2} dx.$$

Integrace
goniomet-
rických
funkcí (i)

Integrál typu

$$\int \sin^n x \cos^m x \, dx,$$

kde $n, m \in \mathbb{N}$ můžeme vždy vhodnou substitucí převést na integrál z polynomu.

Je-li n liché číslo, použijeme substituci $u = \cos x$, je-li m liché, použijeme substituci $v = \sin x$. Jsou-li obě tato čísla lichá, budou fungovat obě substituce, technicky výhodnější je substituovat funkci, která je ve vyšší mocnině. V případě, že jsou obě čísla sudá, použijeme vzorce

$$\sin^2 x = \frac{1 - \cos 2x}{2}, \quad \cos^2 x = \frac{1 + \cos 2x}{2}.$$

Příklad

Vypočtěte neurčité integrály:

(a) $\int \sin^5 x \cos^2 x \, dx,$ (b) $\int \sin^4 x \, dx.$

Integrace
goniometrických
funkcí (ii)

Předchozí příklady můžeme zobecnit a dostaneme následující případy funkcí typu $R(\sin x, \cos x)$:

- i) Je-li integrovaná funkce lichá vůči cosinu, tj. platí-li

$$R(\sin x, -\cos x) = -R(\sin x, \cos x),$$

pak volíme substituci $t = \sin x$.

- ii) Je-li integrovaná funkce lichá vůči sinu, tj. platí-li

$$R(-\sin x, \cos x) = -R(\sin x, \cos x),$$

pak volíme substituci $t = \cos x$.

- iii) Platí-li

$$R(-\sin x, -\cos x) = R(\sin x, \cos x),$$

volíme substituci $t = \operatorname{tg} x$. Z definice goniometrických funkcí v pravoúhlém trojúhelníku pak můžeme odvodit, že platí

$$\sin x = \frac{t}{\sqrt{t^2 + 1}}, \quad \cos x = \frac{1}{\sqrt{t^2 + 1}}.$$

Tato substituce je vhodná i pro integrály typu $R(\operatorname{tg} x)$.

Integrace
goniometrických
funkcí (iii)

Integrál z funkce typu $R(\sin x, \cos x)$ můžeme vždy převést na integrál z racionální lomené funkce pomocí tzv. univerzální substituce

$$t = \operatorname{tg} \frac{x}{2}.$$

Ze substituční rovnice plyne $x = 2 \operatorname{arctg} t$ a tedy $dx = \frac{2}{1+t^2} dt$. Pomocí definice goniometrických funkcí v pravoúhlém trojúhelníku (tentokrát s úhlem $x/2$) a vzorců pro dvojnásobný úhel můžeme odvodit, že

$$\cos x = \frac{1-t^2}{1+t^2}, \quad \sin x = \frac{2t}{1+t^2}.$$

Příklad

Pomocí univerzální substituce vypočtěte neurčitý integrál

$$\int \frac{1 - \sin x}{1 + \cos x} dx.$$

Pro úplnost si ještě naznačíme postup při integraci některých složitějších funkcí.

Integrály z funkcí typu

$$R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c})$$

můžeme v případě, kdy má kvadratická rovnice reálné kořeny, upravit na předchozí typ. Má-li rovnice komplexně sdružené kořeny, použijeme tzv. Eulerovy substitute, které jsou například pro $a > 0$ tvaru

$$\sqrt{ax^2 + bx + c} = \pm\sqrt{ax} \pm t,$$

a pro $c \geq 0$ tvaru

$$\sqrt{ax^2 + bx + c} = \pm xt \pm \sqrt{c}.$$

Druhou možností je doplnění výrazu pod odmocninou na čtverec, čímž získáme některý z typů

$$R(x, \sqrt{x^2 - a^2}), \quad R(x, \sqrt{x^2 + a^2}), \quad R(x, \sqrt{a^2 - x^2}),$$

kteří lze vyřešit pomocí substitucí (v uvedeném pořadí)

$$x = \frac{a}{\sin t}, \quad x = a \operatorname{tg} t, \quad x = a \sin t.$$

Binomické
integrály

Integrály z funkcí typu

$$x^m(a + bx^n)^p,$$

kde $a, b, m, n, p \in \mathbb{R}$, nazýváme binomické. Tyto integrály lze převést na integrály z racionální lomené funkce v těchto případech:

- i) $p \in \mathbb{Z}$, a to substitucí $x = t^s$, kde s je společný jmenovatel čísel m, n ;
- ii) $\frac{m+1}{n} \in \mathbb{Z}$, a to substitucí $a + bx^n = t^s$, kde s je jmenovatel čísla p ;
- iii) $\frac{m+1}{n} + p \in \mathbb{Z}$, a to substitucí $ax^{-n} + b = t^s$, kde s je jmenovatel p .

Vyšší
transcenden-
dentní
funkce

Závěrem poznamenejme, že není vždy možné vyjádřit primitivní funkci k dané funkci pomocí elementárních funkcí (ačkoli víme, že existuje). Mezi takové patří například tyto neurčité integrály

$$\int \frac{\sin x}{x} dx, \quad \int \frac{dx}{\ln x}, \quad \int e^{-x^2} dx, \quad \int \sin x^2 dx.$$

V těchto případech lze primitivní funkci vyjádřit například pomocí nekonečné mocninné řady. Například

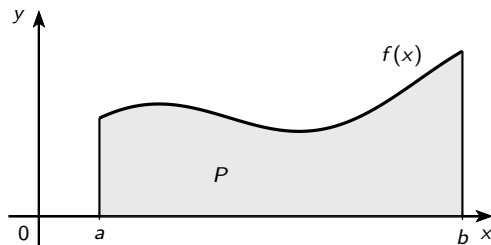
$$\int_0^t \frac{\sin x}{x} dx = \sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n+1} \frac{t^{2n-1}}{(2n-1) \cdot (2n-1)!}.$$

- 1 PRIMITIVNÍ FUNKCE
- 2 ZÁKLADNÍ INTEGRAČNÍ METODY
- 3 URČITÝ INTEGRÁL
- 4 NEVLASTNÍ INTEGRÁL
- 5 INTEGRÁL ZÁVISLÝ NA PARAMETRU

URČITÝ INTEGRÁL (I)

Nechť f je nezáporná ohraničená funkce definovaná na $[a, b]$, která je pro jednoduchost spojitá na intervalu $[a, b]$. Určeme obsah plochy P ohraničené grafem funkce f , osou x a přímkami $x = a$, $x = b$. Tato plocha se někdy pro jednoduchost nazývá *podgraf* funkce.

URČITÝ INTEGRÁL (II)

Obsah podgrafu nemůžeme určit přímo, vyjádříme jej přibližně tak, že jej aproximujeme pomocí obdélníků:

- i) Interval $[a, b]$ rozdělíme na n intervalů $[x_{i-1}, x_i]$ (tzv. dělicí intervaly) stejné délky tak, že $x_0 = a$ a $x_n = b$. Délka Δx_i každého dělicího intervalu je

$$\Delta x_i = x_i - x_{i-1} = \frac{b - a}{n}.$$

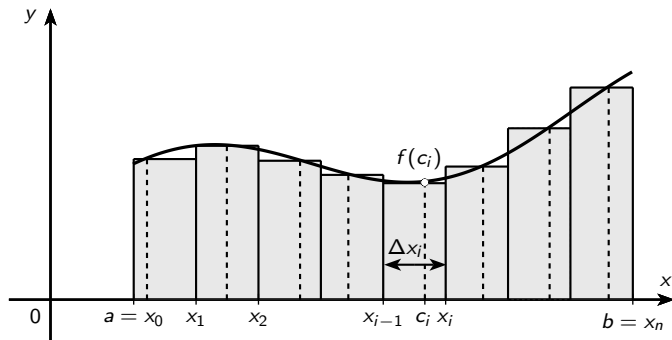
- ii) Na každém dělicím intervalu aproximujeme plochu vymezenou funkcí f a osou x obdélníkem o stranách Δx_i a $f(c_i)$, kde c_i náleží do dělicího intervalu. Pro obsah P_i tohoto obdélníku platí

$$P_i = f(c_i)\Delta x_i$$

a součet všech těchto obdélníků přibližně určuje obsah P plochy

$$P \approx \sum_{i=1}^n f(c_i)\Delta x_i.$$

URČITÝ INTEGRÁL (III)

URČITÝ INTEGRÁL (IV)

Čím větší bude číslo n (počet dělicích bodů), tím přesnější (lepší) bude tato aproximace. Provedeme-li limitní přechod pro $n \rightarrow \infty$, dostaneme přesnou hodnotu obsahu plochy

$$P = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{i=1}^n f(c_i) \Delta x_i.$$

Pro spojitě funkce tato limita existuje a nezávisí na výběru bodů c_i . Obecně pro funkce, které nejsou spojitě, toto nemusí platit. Pokud však tato limita existuje a nezávisí na výběru bodů c_i , nazýváme ji určitým integrálem a označujeme

$$\int_a^b f(x) dx.$$

Symbol $\int$ vznikl jako prodloužení písmene S , které bylo vybráno, protože integrál je limitou sumy.

Určitý integrál

Nechť f je funkce ohraničená na intervalu $[a, b]$. Nechť $a = x_0 < x_1 < x_2, \dots, x_n = b$ jsou body dělící interval $[a, b]$ na n stejných subintervalů délky $\Delta x = \frac{b-a}{n}$ a nechť $c_i \in [x_{i-1}, x_i]$, $i = 1, \dots, n$. Určitým integrálem funkce f od a do b rozumíme

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{i=1}^n f(c_i) \Delta x,$$

jestliže tato limita existuje a nezávisí na výběru bodů c_i . Píšeme

$$\int_a^b f(x) dx,$$

a říkáme, že funkce f je integrovatelná na $[a, b]$.

Číslo a nazýváme dolní mez, číslo b horní mez a funkci f integrand.

Vlastnosti
určitého
integrálu (i)

Jsou-li funkce f a g spojité na intervalu $[a, b]$, pak platí tyto vztahy:

$$\text{a) } \int_a^b [f(x) \pm g(x)] dx = \int_a^b f(x) dx \pm \int_a^b g(x) dx;$$

$$\text{b) } \int_a^b cf(x) dx = c \int_a^b f(x) dx;$$

$$\text{c) } \int_a^b f(x) dx = \int_a^c f(x) dx + \int_c^b f(x) dx, \text{ kde } a < c < b;$$

$$\text{d) } \int_a^b f(x) dx \geq 0, \text{ jestliže } f(x) \geq 0 \text{ na intervalu } [a, b];$$

$$\text{e) } \int_a^b f(x) dx \geq \int_a^b g(x) dx, \text{ jestliže } f(x) \geq g(x) \text{ na intervalu } [a, b].$$

Vlastnost c) lze použít pro případ, kdy je funkce f spojitá na intervalu $[a, c]$ a $[c, b]$, ale není spojitá v bodě c .

Vlastnosti
určitého
integrálu
(ii)

Integrál $\int_a^b f(x) dx$ pro $a > b$ definujeme vztahem

$$\int_a^b f(x) dx = - \int_b^a f(x) dx,$$

a integrál $\int_a^a f(x) dx$ definujeme vztahem

$$\int_a^a f(x) dx = 0.$$

Definujeme-li pro každé číslo $x \in [a, b]$ funkci

$$U(x) = \int_a^x f(t) dt,$$

pak derivace této funkce je $U'(x) = f(x)$ a $U(a) = 0$. Tímto způsobem někdy vyjadřujeme funkce, které jsou primitivní k funkci f , ale nejsou elementárními funkcemi, např. funkce

$$\int_0^x e^{-t^2} dt, \quad \int_0^x \frac{\sin t}{t} dt.$$

Zásadní roli hraje tzv. Newtonova–Leibnitzova formule, která dává do souvislosti určitý integrál funkce a její primitivní funkci (neurčitý integrál).

Newtonova–
Leibnitzova
formule

Je-li funkce f spojitá na $[a, b]$, pak platí

$$\int_a^b f(x) \, dx = F(b) - F(a),$$

kde F je primitivní funkce k funkci f na intervalu $[a, b]$.

Často píšeme místo $F(b) - F(a)$ symbol $[F(x)]_a^b$, tj.

$$\int_a^b f(x) \, dx = [F(x)]_a^b.$$

Příklad

Vypočtete určité integrály:

$$(a) \int_0^{\pi} \sin x \, dx, \quad (b) \int_0^1 \frac{dx}{1+x^2}.$$

**Metoda
per-partes
pro určitý
integrál**

Nechť funkce $u(x)$ a $v(x)$ mají derivaci na intervalu $[a, b]$ a necht' $u'(x)$ a $v'(x)$ jsou integrovatelné na $[a, b]$. Pak platí

$$\int_a^b u(x)v'(x) dx = [u(x)v(x)]_a^b - \int_a^b u'(x)v(x) dx.$$

**Substituce
pro určitý
integrál**

Nechť funkce $f(t)$ je spojitá na intervalu $[a, b]$. Necht' funkce $\varphi(x)$ má derivaci na intervalu $[\alpha, \beta]$, $\varphi'(x)$ je integrovatelná na $[\alpha, \beta]$ a $\varphi(x)$ zobrazuje interval $[\alpha, \beta]$ do intervalu $[a, b]$. Pak platí

$$\int_{\alpha}^{\beta} f(\varphi(x))\varphi'(x) dx = \int_{\varphi(\alpha)}^{\varphi(\beta)} f(t) dt.$$

Příklad

Vypočtete určité integrály:

(a) $\int_0^{\sqrt{3}} \operatorname{arctg} x dx,$

(b) $\int_0^5 \frac{x}{\sqrt{1+3x}} dx.$

Obsah
rovinného
obrazce

Nechť funkce f je spojitá a nezáporná na intervalu $[a, b]$. Obsah podgrafu funkce f je dán vzorcem

$$P = \int_a^b f(x) dx.$$

Plocha, jejíž obsah chceme určit, může být vymezena grafy dvou funkcí. Platí-li například $f(x) \geq g(x)$ pro $x \in [a, b]$, jedná se o plochu ohraničenou grafy funkcí $f(x)$, $g(x)$ a přímkami $x = a$ a $x = b$. Jsou-li navíc funkce f, g spojité na $[a, b]$, platí pro obsah P takto vymezené plochy

$$P = \int_a^b (f(x) - g(x)) dx.$$

Příklad

Určete obsah kruhu s poloměrem $r = 1$. (A obecně $r > 0$?)

Příklad

Určete obsah omezené plochy určené grafy funkcí $y = 1 - x^2$ a $y = -3$.

Příklad

Určete obsah plochy vymezené grafy funkcí $f(x) = 2 - x$, $g(x) = 4 - x^2$ a přímkami $x = -2$, $x = 3$.

Délka
křivky

Nechť funkce f je spojitá a má spojitou derivaci f' na intervalu $[a, b]$.
Délka grafu této funkce na intervalu $[a, b]$ je dána

$$\ell = \int_a^b \sqrt{1 + [f'(x)]^2} dx.$$

Objem
rotačního
tělesa

Nechť funkce $y = f(x)$ je spojitá a nezáporná na intervalu $[a, b]$. Objem
tělesa, které vznikne rotací podgrafu funkce f

$$P = \{[x, y] \mid a \leq x \leq b, 0 \leq y \leq f(x)\}$$

kolem osy x je dán určitým integrálem

$$V = \pi \int_a^b f^2(x) dx.$$

Povrch
rotačního
tělesa

Nechť f je nezáporná funkce mající spojitou derivaci na intervalu $[a, b]$.
Obsah pláště tělesa, které vznikne rotací podgrafu funkce f kolem osy x ,
je dán určitým integrálem

$$Q = 2\pi \int_a^b f(x) \sqrt{1 + [f'(x)]^2} dx.$$

Příklad

Horkovzdušný balón stoupá konstantní rychlostí 4 m/s a ve výšce 24 m je z něj vyhozen balíček. Za jak dlouho dopadne balíček na zem?

Příklad

Předpokládejte, že v čase $t = 0$ začne těžařská společnost čerpat ropu z vrtu, který v tomto čase obsahuje K barelů ropy.

Příklad

Data shromažďovaná daňovými úřady mohou být použita k získání některých informací o rozdělení příjmů v daném roce.

Příklad

Měření dopadů změn v ekonomickém prostředí na výroba spotřebitele patří mezi velmi důležité oblasti mikroekonomie.

A jiné
využití?!

DIFERENCIÁLNÍ ROVNICE!

Obecně: $F(x, y, y') = 0$ případně $y' = f(x, y)$
(počáteční problém)

DR se separovanými proměnnými: $y' = f(x)g(y)$

Lineární DR 1. řádu: $y' + f(x)y = g(x)$

Řešitelnost DRsSP

Nechť funkce $f : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ a $g : (c, d) \rightarrow \mathbb{R} \setminus \{0\}$ (přičemž $-\infty \leq a < b \leq \infty$ a $-\infty \leq c < d \leq \infty$) jsou spojité. Pak pro libovolnou dvojici $x^* \in (a, b)$ a $y^* \in (c, d)$ má počáteční problém

$$y' = f(x)g(y) \quad \& \quad y(x^*) = y^*$$

jediné řešení. To lze implicitně vyjádřit jako

$$\int_{y^*}^{y(x)} \frac{dt}{g(t)} = \int_{x^*}^x f(s) ds$$

Spoření

V rámci skvělého programu péče o zaměstnance MU nabízí univerzita spořicí účet s ročním úrokem 3 %, přičemž je tento úrok připisován spojitě. Takovou možnost jsem si nemohl nechat ujít, takže jsem si vypůjčil všude možné a vložil na účet 500 tisíc Kč. Kolik peněz mi tato investice vynese za 10 let (a pro jednoduchost ignorujme 17% úrok na části získané nebankovní půjčkou)? Jak se tato částka změní, pokud budu během každého roku průběžně ukládat na účet ještě částku 10 tisíc Kč? A na jak dlouho mi celková částka vystačí, budu-li následně vybírat 60 tisíc Kč ročně?

Řešitelnost LDR

Nechť funkce $f : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ a $g : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ (přičemž $-\infty \leq a < b \leq \infty$) jsou spojité. Pak pro libovolnou dvojici $x^* \in (a, b)$ a $y^* \in (c, d)$ má počáteční problém

$$y' + f(x)y = g(x) \quad \& \quad y(x^*) = y^*$$

jediné řešení. To lze explicitně vyjádřit jako

$$y(x) = e^{-\int_{x^*}^x f(t)dt} \left(y^* + \int_{x^*}^x g(t) e^{\int_{x^*}^t f(s)ds} dt \right).$$

Příklad

V „továrně na absolutno“ pracuje na výrobní lince pan K. ve 12-hodinových směnách. Za první hodinu vyrobí 25 kusů zboží a za druhou hodinu 45 kusů. Pomocí vhodné DR určete jeho maximální produkci za hodinu, pokud víte, že rychlost jeho produktivity je přímo úměrná rozdílu mezi maximem a tím, kolik v čase t vyrobí. Poté využijte tuto hodnotu maxima a změňte rovnici tak, že do ní zakomponujete faktor únavy $u(t) = t^2/4$. Tento faktor únavy modeluje situaci, kdy produkce pracovníka klesá v důsledku délky pracovní doby. Jak se liší počet výrobků v 6. a 12. hodině směny? A ve kterém čase je jeho hodinová produkce na nejvyšší úrovni?

- 1 PRIMITIVNÍ FUNKCE
- 2 ZÁKLADNÍ INTEGRAČNÍ METODY
- 3 URČITÝ INTEGRÁL
- 4 NEVLASTNÍ INTEGRÁL
- 5 INTEGRÁL ZÁVISLÝ NA PARAMETRU

Nevlastní
integrál na
neohraniče-
ném
intervalu (i)

Nechť funkce f je spojitá na intervalu $[a, \infty)$. Jestliže existuje vlastní limita

$$\lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x) \, dx, \quad (1)$$

říkáme, že nevlastní integrál

$$\int_a^{\infty} f(x) \, dx$$

konverguje. Jeho hodnota je

$$\int_a^{\infty} f(x) \, dx = \lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x) \, dx.$$

V opačném případě, kdy je limita (1) nevlastní nebo neexistuje, říkáme, že nevlastní integrál diverguje.

Nevlastní
integrál na
neohraniče-
ném
intervalu (ii)

Podobně definujeme nevlastní integrál

$$\int_{-\infty}^b f(x) dx = \lim_{a \rightarrow -\infty} \int_a^b f(x) dx$$

a nevlastní integrál na přímce

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx = \int_{-\infty}^0 f(x) dx + \int_0^{\infty} f(x) dx.$$

Pozor na konvergenci „v.p.“!

Příklad

Vypočtěte nevlastní integrály:

(a) $\int_0^{\infty} \frac{1}{x^2 + 1} dx,$

(b) $\int_0^{\infty} e^{-x} dx,$

(c) $\int_1^{\infty} \frac{1}{x} dx,$

(d) $\int_1^{\infty} \frac{1}{x^3} dx,$

(e) $\int_1^{\infty} \frac{1}{\sqrt[3]{x}} dx,$

(f) $\int_0^{\infty} \sin x dx.$

**Nevlastní
integrál
z neohrani-
čené
funkce**

Nechť funkce f je spojitá na intervalu $(a, b]$ a funkce f není ohraničená na $[a, b]$. Pak bod a nazýváme singulárním bodem a definujeme nevlastní integrál

$$\int_a^b f(x) dx = \lim_{c \rightarrow a^+} \int_c^b f(x) dx. \quad (2)$$

Jestliže je tato limita vlastní, říkáme, že integrál konverguje. V opačném případě, kdy je limita (2) nevlastní nebo neexistuje, říkáme, že nevlastní integrál diverguje.

Podobně definujeme nevlastní integrál pro singulární bod b .

Příklad

Určete singulární body a vypočtěte nevlastní integrály:

(a) $\int_0^1 \frac{1}{x} dx,$

(b) $\int_0^2 \frac{1}{2-x} dx,$

(c) $\int_0^1 \frac{1}{\sqrt{1-x}} dx,$

(d) $\int_0^1 \frac{1}{\sqrt{1-x^2}} dx,$

(e) $\int_0^3 \frac{1}{\sqrt[3]{(x-1)^2}} dx,$

(f) $\int_{-1}^1 \frac{1}{x^2} dx.$

- 1 PRIMITIVNÍ FUNKCE
- 2 ZÁKLADNÍ INTEGRAČNÍ METODY
- 3 URČITÝ INTEGRÁL
- 4 NEVLASTNÍ INTEGRÁL
- 5 INTEGRÁL ZÁVISLÝ NA PARAMETRU

Motivace

$$\int_1^e \frac{\ln(bx) - \ln(ax)}{x} dx \quad \text{pro } a, b > 0$$

vs.

$$\int_0^1 \frac{x^a - x^b}{\ln x} dx \quad \text{pro } a, b > 0$$

Parametrický
integrál

Nechť funkce f je definovaná na obdélníku $[a, b] \times [c, d]$ a nechť pro každé $t \in [c, d]$ je funkce $g(x) := f(x, t)$ integrovatelná na intervalu $[a, b]$. Pak funkci

$$F(t) := \int_a^b f(x, t) dx$$

nazýváme integrálem závislým na parametru (parametrickým integrálem).

Vlastnosti
PI

Je-li funkce $f(x, t)$ *spojitá* na obdélníku $[a, b] \times [c, d]$, pak

- i funkce $F(t) := \int_a^b f(x, t) dx$ je *spojitá* na $[c, d]$;
- platí

$$\int_c^d F(t) dt = \int_c^d \left(\int_a^b f(x, t) dx \right) dt = \int_a^b \left(\int_c^d f(x, t) dt \right) dx.$$

Při počítání integrálů s parametrem hraje velmi důležitou roli následující věta o možnosti záměny integrálu a derivace.

Leibnizův vzorec

Nechť funkce $f : [a, b] \times [c, d] \rightarrow \mathbb{R}$ je *spojitá* na obdélníku $[a, b] \times [c, d]$ a nechť má *spojitou parciální derivaci vzhledem k t*, tj. funkce $\frac{\partial f}{\partial t}(x, t)$ je *spojitá* na $[a, b] \times [c, d]$. Pak funkce $F(t) := \int_a^b f(x, t) dx$ je diferencovatelná na $[c, d]$ a platí

$$F'(t) = \frac{d}{dt} \left(\int_a^b f(x, t) dx \right) = \int_a^b \frac{\partial f}{\partial t}(x, t) dx.$$

Příklad

$$\int_0^1 \frac{x^a - x^b}{\ln x} dx \quad \text{pro } a, b > 0.$$

Poznámka

Integrály závislé na parametru lze rozšířit i na případ nevlastních integrálů (obou druhů). V takovém případě platí velmi analogická tvrzení jako výše.

A k čemu?!

Zejména kvůli gamma funkci

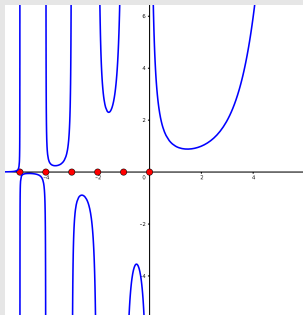
$$\Gamma(t) := \int_0^{\infty} x^{t-1} e^{-x} dx$$

a případně beta funkci

$$B(p, q) := \int_0^1 x^{p-1} (1-x)^{q-1} dx = \frac{\Gamma(p) \Gamma(q)}{\Gamma(p+q)}$$

Vlastnosti
 $\Gamma(t)$

- Konvergentní pro $t > 0$ a divergentní pro $t \leq 0$. Je ale definována pro $t \in \mathbb{R} \setminus \{0, -1, -2, \dots\}$.

Vlastnosti $\Gamma(t)$ (pokr.)

- Platí

$$\Gamma'(t) = \int_0^{\infty} x^{t-1} (\ln x) e^{-x} dx$$

- Je to zobecnění faktoriálu, neboť

$$\Gamma(a+n) = (a+n-1) \cdot (a+n-2) \cdots (a+1) \cdot a \cdot \Gamma(a)$$

pro $n \in \mathbb{N}$ a $a \in (0, 1]$, což zejména pro $a = 1$ dává

$$\Gamma(n+1) = n \cdot (n-1) \cdots 2 \cdot 1 = n!,$$

a tedy $\Gamma(1) = 1 = \Gamma(2)$.

- Pro $t \in (0, 1)$ platí

$$\Gamma(t) \Gamma(1-t) = \frac{\pi}{\sin(\pi t)},$$

a tudíž $\Gamma(1/2) = \sqrt{\pi}$.

- Pro $n \in \mathbb{N}$ platí

$$\Gamma(n+1/2) = \frac{(2n-1)!!}{2^n} \Gamma(1/2).$$

Konec.